

András Zoltán
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Budapeszt
zoltan.andras@btk.elte.hu

ŚLADY DAWNYCH GWAR TYPU BUŁGARSKIEGO W PÓŁNOCNO-WSCHODNICH WĘGRZECH

Słowa kluczowe: słowiańsko-węgierskie kontakty językowe, dialekty słowiańskie Panonii, słowiańskie samogłoski nosowe, najstarsze zapożyczenia słowiańskie do języka węgierskiego

Keywords: Slavic-Hungarian language contacts, Slavic dialects in Pannonia, Slavic nasal vowels, the oldest Hungarian borrowings from Slavic

1. Pochodzenie najstarszej warstwy zapożyczeń słowiańskich w języku węgierskim jest różnie traktowane w literaturze przedmiotu.

Według głównego nurtu panującego w węgierskiej slawistyce (Melich 1910: 447; Kniezsa 1942: 178), a zatem i w podręcznikach do historii (Bárczi 1966: 116), i w słownikach etymologicznych języka węgierskiego (TESz; EWU), przyjmuje się, że każdy sławizm węgierski został przejęty z jakiegoś konkretnego ościennego języka słowiańskiego, z tym że wobec dużego stopnia podobieństwa języków słowiańskich do siebie obecnie i jeszcze większego w przeszłości często nie jesteśmy w stanie ustalić, z którego języka pochodzą poszczególne wyrazy niemające wyraźnych cech fonetycznych czy semantycznych wskazujących na ten czy inny język słowiański. István Kniezsa sformułował ten pogląd tak:

Elementy słowiańskie języka węgierskiego nie stanowią jakiegoś jednolitego wpływu słowiańskiego na język węgierski. Węgrzy nigdy się nie stykali z Prasłowianami, mieli kontakt tylko z pojedynczymi narodami słowiańskimi. Dlatego powinniśmy

mówić właściwie nie o wpływie słowiańskim, ale o odrębnym wpływie słowackim, ruskim, serbskim, chorwackim, bułgarskim i słoweńskim (Kniezsa 1942: 178)¹.

Jako etymolog praktyk, dodał on jednak od razu:

Natura materiału najczęściej jednak nie umożliwia takiego podziału. W pojedynczych przypadkach wprawdzie jesteśmy w stanie stwierdzić, że pewne wyrazy mogą być zapożyczone z bułgarskiego, jak np. *mesgye* ‘miedza’, *mostoha* ‘macocha’, *rozsa* ‘rdza’, a inne z serbskiego, jak np. *gatyá* ‘gacie’, *parittyá* ‘proca’, *kótyavetye* ‘przetarg, licytacja’ i *paprika* ‘papryka’, jednak w przypadku przeważającej ich większości mamy bardzo mało punktów oparcia nawet dla odpowiedzi na pytanie, czy dany wyraz przyszedł do nas z północy czy z południa (ibid.).

Zwolennicy tego „różnosłowiańskiego” poglądu na ogół przyjmują, że większość dawnych sławizmów weszła do języka węgierskiego po osiedleniu się plemion węgierskich w Kotlinie Panońskiej na przełomie IX i X w., dopuszczając jednak, że niewielka ich liczba mogła być przejęta przez przodków Węgrów w IX w. z gwar wschodniosłowiańskich (protoukraińskich) na terenie dzisiejszej Ukrainy.

Mimo tego głównego nurtu poglądów na temat charakteru dawnych sławizmów w językoznawstwie węgierskim od czasu do czasu przypomina o sobie także teoria wschodniosłowiańska, według której większość dawnych sławizmów węgierskich była zapożyczona w IX w. z języka plemion wschodniosłowiańskich podczas koczowania przodków Węgrów w kierunku wschód–zachód po stepach wschodnioeuropejskich. Tezę tę próbował uzasadnić najpierw węgierski językoznawca i etnograf Bernát Munkácsi (1887), a potem w nowszych czasach radziecki lingwista A.M. Rot (1973). Wbrew oczywistej bezpodstawności tego poglądu jest on do dziś dość często cytowany w pracach etymologicznych i powraca czasem również na łamy skądinąd poważnych czasopism w nowej, „zukunftizowanej” formie (Kovács 2013a, 2013b).

2. Nowe podejście do tego zagadnienia zawdzięczamy przedwcześnie zmarłemu wybitnemu uraliście Jewgienijowi Helimskiemu (1950–2007), który wysunął i uzasadnił bardzo logiczną zresztą tezę pozwalającą się podsumować w ten sposób, że Węgom zamieszkałym na przełomie IX i X w. w Kotlinie Panońskiej wcale nie było potrzebne zapożyczanie wyrazów słowiańskich od sąsiadów, mieli przecież dosyć liczną ludność mówiącą po słowiańsku wewnątrz świeżo podbitego kraju. Inaczej rzecz ujmując, dawne węgierskie sławizmy to nie zapożyczenia z ościennych języków słowiańskich, a dziedzictwo pozostałe po języku tych Słowian, którzy zamieszkiwali Kotlinę Panońską przed Węgrami i przez pewien czas razem z nimi, póki nie zostali przez nich językowo i etnograficznie zasymilowani; krótko mówiąc, język węgierski to język uralski (ugrofiński) na słowiańskim substracie (por. przede wszystkim Helimski 1988). By oddać sprawiedliwość, należy zaznaczyć, że coś podobnego było sformułowane już wcześniej przez oryginalnego, ale nienależącego do głównego

1 Wszystkie tłumaczenia cytatów – A.Z.

nurtu językoznawcę węgierskiego Józsefa Balassę w 1937 r. Pisząc o wielkiej ilości i różnorodności kulturowej sławizmów w języku węgierskim w pracy popularnej, przeznaczonej dla szerokiego kręgu czytelników, twierdził on, że „wyrazy te weszły do języka węgierskiego nie drogą zwykłego kontaktu, lecz przez asymilację większej masy ludności” (Balassa 1937: 45–47). W związku z toponimią Loránd Benkő (1997: 170) też wspomina o substracie słowiańskim w języku węgierskim.

Pytanie dla Helimskiego brzmi całkiem inaczej niż dla przedstawicieli tradycyjnej węgierskiej slawistyki: interesuje go nie to, z jakiego języka słowiańskiego pochodzą pojedyncze sławizmy węgierskie, a raczej to, jaki był ten język słowiański albo, ściślej mówiąc, ten dialekt późnopraskosłowiański, z którym zetknęli się Węgrzy przybywający nad Dunaj i Cisę w końcu IX w. i z którego pochodzi owa warstwa dawnych sławizmów węgierskich. Wobec braku zabytków piśmiennych dialekt ten można zrekonstruować wyłącznie na podstawie informacji zawartych w samych zapożyczeniach słowiańskich do języka węgierskiego. Po analizie całego korpusu dawnych zapożyczeń słowiańskich w języku węgierskim Helimski zrekonstruował język Słowian Kotliny Panońskiej z okresu osiedlania się w tym miejscu Węgrów jako przejściowy dialekt zachodnio-południowsłowiański. Dialekt ten, nazwany przez Helimskiego panońskosłowiańskim, wykazywał cechy zarówno zachodniosłowiańskie, jak i południowsłowiańskie. Do tych pierwszych należał rozwój połączeń **ort-*, **olt-* > **rot-*, **lot-*, w miejscu których w węgierskim mamy krótkie *a* [IPA: ʌ], por. węg. *rab* ‘więzień, niewolnik’ < panońskosłow. **robъ* < wczesnopsł. **orbъ*; węg. *ladik* ‘łódź’ < panońskosłow. **lod-* < wczesnopsł. **oldъjъ*. Cechą wspólną z językami zachodniosłowiańskimi było też zachowanie praskosłowiańskiego połączenia **dl*, co w języku węgierskim daje długie *ll* (**vidla* > *villa* ‘widły; widelec’, **motovidlo* > *motolla* ‘motowidło’). Do cech południowsłowiańskich, ściślej – do cech języka przodków Chorwatów i Słowenów, należą natomiast losy połączeń **dj* i **tj*: na miejscu **dj* mamy w węgierskim *gy* [IPA: j], por. chorw. *đ*; węg. *megye* ‘jednostka administracyjna: województwo’ < psł. **medja*, por. chorw. *měđa*; węg. *ragya* ‘dzioby po ospie’ < < psł. **rǫdja*, por. chorw. *řđa*; refleksem psł. **tj* w węgierskim natomiast jest *ty* [IPA: c] albo *cs* [IPA: ʃ], por. chorw. *ć*, słń. *č*: węg. *parittyá* ‘proca’ < panońskosłow. **pratja* < wczesnopsł. **portja*, por. chorw. *prǎća*, słń. *práča*; węg. *lencse* ‘soczewica’ < < psł. **lętja*, por. chorw. *lěća*, słowen. *lěča*. Helimski traktuje słowiański substrat języka węgierskiego jako w miarę jednolity dialekt późnopraskosłowiański; nie zaprzecza on, że w wyniku kontaktów gospodarczych, politycznych czy kulturowych oprócz języka Słowian panońskich do języka węgierskiego mogły też przenikać zapożyczenia z dialektów Słowian spoza Kotliny Panońskiej, ale wyraźnie bagatelizuje znaczenie tych kontaktów w porównaniu z masowym charakterem zapożyczeń substratowych (Helimski 1988: 357–360).

Koncepcja Helimskiego ma ogromne znaczenie dla badania wczesnych kontaktów językowych słowiańsko-węgierskich; szkoda, że za życia autora nie wywołała ona szerszej refleksji ze strony historyków języka węgierskiego na samych Węgrzech;

jego badania znalazły oddźwięk raczej na Zachodzie (zob. Richards 2003). Autor tych słów od dwudziestu lat próbuje zintegrować badania Helimskiego z dorobkiem sławistyki węgierskiej (por. Zoltán 1996), nie unikając zresztą polemiki z niektórymi twierdzeniami przedwcześnie zmarłego wybitnego lingwisty rosyjskiego².

3. Koncepcję Helimskiego należy doprecyzować w dwóch szczegółach. Po pierwsze, nie można wyprowadzać wszystkich węgierskich sławizmów z zakresu terminologii chrześcijańskiej z języka Słowian panońskich, jak sugeruje to Helimski (1993). Zapożyczenia wyraźnie bałkańskiego pochodzenia, jak *hálát ad* '(po)dziękować' (tylko w kontekście biblijnym), *karácsony* 'Boże Narodzenie' czy *pitvar* 'sień, ganek; 'wcześniej;' przedpiekle' są związane na pewno z X-wieczną misją bizantyńską do Węgrów (por. Zoltán 2015). Po drugie zaś, oprócz dialektu panońskosłowiańskiego (opisanego przez Helimskiego jako przejściowy południowosłowiańsko-zachodniosłowiański, por. wyżej) w czasie osiedlenia się przodków Węgrów w Kotlinie Panońskiej musiał istnieć na tych terenach przynajmniej jeszcze jeden dialekt słowiański, który charakteryzował się cechami czysto południowosłowiańskimi, najpewniej bułgarskimi. W tym dialekcie prasłowiańskie połączenie **dl* uprościło się w **l* (jak w przeważającej części dialektów południowo- i wschodniosłowiańskich), co w węgierskim daje *l* (a nie *ll*): węg. *zab(o)la* 'wędzidło' < pldśłow. **zobalo* < psł. **zobadlo*; węg. *nyoszolya* 'łóże' < pldśłow. **nosilo* < psł. **nosidlo*; prasłowiańskie połączenia typu **ort-*, **olt-* przeszły w *rat-*, *lat-* (słow. *a* > węg. długie *á* [IPA: a:]): węg. dial. *rásza* 'sadzona' < pldśłow. **rasadŭ* < **raz-sadŭ* < psł. **orz-sadŭ* (< **orz-saditi* 'rozsadzić'), por. bułg. *pázcad*, sch. *rásad*; węg. dawne *rászt* 'powiększenie śledziony' < pldśłow. **rastŭ* < psł. **orstŭ*, por. sch. *râst* 'wzrost'; (dawn. też:) 'choroba śledziony'. Są to cechy wspólne dla wszystkich dialektów południowosłowiańskich, ale niektóre dawne sławizmy języka węgierskiego odzwierciedlają połączenia dźwiękowe właściwe wyłącznie językowi bułgarskiemu. Do nich należą prasłowiańskie połączenia **dj*, które tylko w bułgarskim dają *žd*: węg. *mezsgye* [IPA: 'meʒɟɛ] 'miedza' < (st)bułg. *mežda* < < psł. **medja*; węg. *rozsa* [IPA: 'roʒdɒ] 'rdza' < (st)bułg. *ržda* < psł. **rŭdja*; **tj* > *št*: węg. *nyüst* [IPA: 'ɲyʃt] 'wątek tkacki' < stbułg. *ništi* < psł. **nitji*; węg. *mostoha* [IPA: 'moʃtoɦɒ] 'macocha' < (st)bułg. *maštecha* < psł. **matjecha*, oraz **ktŭ* > *št*: węg. dawne *pest* [IPA: 'peʃt] 1. 'piec'; (*mészpest* 'piec wapienny'), 2. [w toponimach:] 'jaskinia' < < scs. *peštŭ* 1. 'piec, 2. jaskinia' < psł. **pektŭ* 'piec'. Helimski oczywiście wie o tych wyrazach, które „według tradycyjnej interpretacji uważane są za bułgaryzmy”, i nie wykluczając, że słowiańskie dialekty na terenie Węgier mogły mieć różne refleksy prasłowiańskich **tj* i **dj*, sugeruje jednak, że węgierskie formy z [ʃt] i [ʒd/ʒj] charakteryzuje jakieś przejściowe stadium **t'* **d'* w rozwoju tych połączeń (Helimski 1988: 359–360). Moim zdaniem w tym przypadku zaproponowane przez Helimskiego, ale niezaświadczone stadium przejściowe nie przekonuje bardziej niż tradycyjna inter-

2 Spuściznę rękopiśmienną Jewgienija Helimskiego dotyczącą słowiańsko-węgierskich kontaktów językowych opublikował Marek Stachowski (2009).

pretacja, z tym że w IX–XI w. nie należy oczywiście szukać na Węgrzech etnosu bułgarskiego, tylko ludności mówiącej późnoprasłowiańskim dialektem wykazującym cechy, które później okazały się cechami języka bułgarskiego albo krócej – gwarami typu bułgarskiego.

4. Jeśli chodzi o lokalizację wspomnianej ludności posługującej się dialektem typu bułgarskiego, to trzeba brać pod uwagę, że przytoczone wyrazy mają na ogół zasięg ogólnowęgierski i nic nie wskazuje na to, że w przeszłości były dialektyzmami, które dopiero później miały rozpowszechnić się na całe terytorium językowe. Wynika z tego, że były one zapożyczone przez język węgierski nie gdzieś na peryferiach południowo-wschodnich (na przykład w Siedmiogrodzie), gdzie można byłoby zakładać pograniczne kontakty z takimi gwarami, ale w centrum węgierskiego terytorium językowego. Jedyny wyjątek stanowi wyraz *rásza* ‘sadzonka’ zaświadczony w gwarach węgierskich po obu stronach dzisiejszej słowacko-węgierskiej granicy państwowej na długim odcinku na wschód od Budapesztu (ÚMTSz IV: 675), chociaż taki wyraz słowiański w gwarach słowackich nie jest znany (tam brzmiałby zresztą **rozsad*, nawet w gwarach środkowosłowackich, ponieważ mimo powszechnie znanych wpływów południowosłowiańskich na gwary środkowosłowackie przedrostek **orz-* występuje tam zawsze jako *roz-*, por. Kniezsa 1948: 139). Na ten sam region wskazują nazwy geograficzne zawierające w sobie element *pest*, motywowany znaczeniem ‘jaskinia’. Chodzi tu przede wszystkim o nazwę *Pest*, oznaczającą teraz lewobrzeżną, nizinną część Budapesztu, ale pierwotnie odnoszącą się do prawobrzeżnej, górzystej części dzisiejszej stolicy, bogatej w jaskinie, dalej złożenia z elementem *pest* typu *Pestkő*, *Kőpest* (*kő* ‘kamień, skała’), dawne *Pest pataka* (‘potok wypływający z jaskini’) oraz *munihpest* (‘jaskinia pustelnika’). Te nazwy są zaświadczone przeważnie w szerokim paśmie od Budapesztu do Miskolca po węgierskiej i od Wagu do Hornadu po słowackiej stronie dzisiejszej granicy państwowej (zob. Kniezsa 1963; Dénes 1997, 2009; por. Zoltán 2013).

Istnienie ongiś takiego dialektu słowiańskiego w centrum węgierskiego terytorium językowego z jednej strony objaśnia ogólnowęgierskie rozpowszechnienie wspomnianych wyżej wyrazów z *-št-* i *-žd-*, z drugiej zaś podważa powszechnie przyjętą tezę o zapożyczeniu przez język węgierski sławizmów z nosówkami przed końcem X w., ponieważ denazalizacja w gwarach bułgarskich przebiegała znacznie później niż w innych dialektach słowiańskich kontaktujących się z gwarami węgierskimi. Chodzi o to, że sławizmy węgierskie z refleksami słowiańskich samogłosek nosowych (por. *gerenda* ‘grzędą’ (element konstrukcji dachu) < **gręda*, *lengyel* ‘polski; Polak’ < **lędjan-*, *lencse* ‘soczewica’ < **lętja*, *péntek* ‘piątek’ < **pętəkə*, *rend* ‘rząd, porządek’ < **rędə*, *szent* ‘święty’ < **svętə*, *szerencse* ‘szczęście’ < **sørętja*; *abroncs* ‘obręcz’ < **obrōčə*, *csombor* ‘cząber’ < *čōbrə*, *donga* ‘kleпка’ < *dōga*, *galamb* ‘gołąb’ < *golōbə*, *gomba* ‘grzyb’ < *gōba*, *konkoly* ‘kąkol’ < *kōkolə*, *konc* ‘ochłap’ < *kōsə*, *korong* ‘krążek’ < *krōgə*, *lanka* ‘łąka’ < *lōka*, *munka* ‘praca’ < *mōka*, *parancsol* ‘rozkazywać’ < *porōčiti*, *szomszéd* ‘sąsiad’ < *sōsēdə* itd.) we współczesnych słownikach

etymologicznych języka węgierskiego (TESz, EWU) są uznawane za wyrazy zapożyczone przed końcem X w.³ Słowniki te ignorują ostrzeżenia I. Kniezsy, który zarówno w swoim słowniku etymologicznym zapożyczeń słowiańskich w języku węgierskim (1955: 438 s.v. *porong*), jak też w pracach onomastycznych (1943: 120, 155, 171) niejednokrotnie zwracał uwagę na to, że w dialektach bułgarskich samogłoski nosowe zachowały się znacznie dłużej niż w innych dialektach słowiańskich, z którymi język węgierski mógł mieć intensywne kontakty. Kniezsa powoływał się przy tym na tak zwane teksty czergedzkie, świadczące o tym, że w języku Bułgarów w XIII w. przesiedlonych do Siedmiogrodu (wieś Bolgárcserged / Cergău Mic koło Braszowa) jeszcze w XVII w. brzmiały nosówki (por. *csenzto* ‘często’, *deßenta* ‘dziesiąta’, *deventa* ‘dziewiąta’, *menßo* ‘mięso’, *manka* ‘męka’, *mans* ‘mąż’, *poroncsenie* ‘przykazanie’ itd., por. Miklosich 1856: 37–38). Na obszarze bułgarskim samogłoski nosowe zachowały się przez cały wiek XII, a w gwarach północnych jeszcze w XIII w. (Biernsztajn 1961: 245–246; Stieber 1969: 46).

5. Jest rzeczą ciekawą, że István Kniezsa w swoim czasie nie skojarzył informacji o nazwach geograficznych zawierających element *pest* ‘jaskinia’ z chronologią denazalizacji nosówek w bułgarskim. Jeżeli mianowicie wziąć pod uwagę (na podstawie wyżej wymienionych faktów), że w czasie osiedlenia się Węgrów w Kotlinie Panońskiej istniały tu też gwary typu bułgarskiego i w gwarach tych denazalizacja samogłosek nosowych dokonała się nie wcześniej niż w wieku XIII, nieuchronnie nasuwa się myśl, że jeżeli Węgrzy mogli zapożyczyć z tych gwar wyrazy z *-št-* i *-žd-*, takie jak *Pest*, *mostoha* albo *rozszda*, to mogli również zapożyczać wyrazy z refleksami słowiańskich nosówek i po X w., przez cały XI i XII w., i praktycznie dopóty, dopóki gwary te istniały i nie zostały całkowicie zasymilowane przez język węgierski. Wyrazy typu *rend*, *galamb* mogą więc być zapożyczone przed końcem X w., jak twierdzą słowniki etymologiczne, ale nie muszą: na obszarze owych gwar typu bułgarskiego mogły one wejść do języka węgierskiego i później.

Skróty

bułg. – bułgarski; chorw. – chorwacki; dial. – dialektalny; panońskosłow. – panońskosłowiański; pldśłow. – południowosłowiański; psł. – prasłowiański; sch. – serbochorwacki; scs. – staro-cerkiewno-słowiański; slń. – słoweński; stbułg. – starobułgarski; wczesnopsł. – wczesnoprasłowiański; węg. – węgierski

3 Jewgenij Helimski denazalizację samogłosek nosowych w panońskosłowiańskim datuje „nie później niż XI w.” (Helimski 1988: 348).

Literatura

- BALASSA J., 1937, *A magyar nyelv életrajza*, Budapest.
- BÁRCZI G., 1966, *A magyar nyelv életrajza*, wyd. 2., Budapest.
- BENKŐ L., 1997, *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik*, [w:] L. Kovács, L. Veszprémy (red.), *Honfoglalás és nyelvészet*, Budapest, s. 61–69.
- BIERNSTIEJN S.B., 1961, [= Бернштейн С.Б.], *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва.
- DÉNES GY., 1997, *A Munkacsanak sziklája és a pest köznévi jelentése hegyek, sziklák nevében*, [w:] P. Gergely, M. Hajdú (red.), *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)*, t. 1, Budapest – Miskolc, s. 284–288.
- DÉNES GY., 2009, *Pest patak*, „Névtani Értesítő” 31, s. 105–111.
- EWU: BENKŐ L. (red.), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, t. 1–2, Budapest 1993–1995.
- HELIMSKI JE.A., 1988, [= Хелимский Е.А.], *Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии*, [w:] Н.И. Толстой (red.), *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*, Москва, s. 347–368.
- HELIMSKI JE.A., 1993, [= Хелимский Е.А.], *Ранняя славянская христианская терминология в венгерском языке*, [w:] Н.И. Толстой (red.), *Славянское языкознание, XI Международный съезд славистов, Братислава, сентябрь 1993 г., Доклады российской делегации*, Москва, s. 46–64.
- KNIEZSA I., 1942, *Magyar–szláv nyelvi érintkezések*, [w:] Gy. Szekfű (red.), *A magyarság és a szlávok*, Budapest, s. 168–188.
- KNIEZSA I., 1943, *Keletmagyarország helynevei*, [w:] J. Deér, L. Gáldi (red.), *Magyarok és románok I*, Budapest, s. 111–131.
- KNIEZSA I., 1948, *Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen*, „Études Slaves et Roumaines” I, s. 139–147.
- KNIEZSA I., 1955, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, cz. I, 1–2, Budapest.
- KNIEZSA I., 1963, *Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 9, s. 27–44.
- KOVÁCS O., 2013a, *Уточнення мовної картини слов'янського субстрату на територіях карпато-дунайського регіону. Протоукраїнські запозичення в угорській мові*, [w:] O. Novikova, P. Hilkes, U. Schweier (red.), *III. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*, München – Berlin, s. 228–243.
- KOVÁCS O., 2013b, *Отражение рефлексов TorT, TolT, TerT, TelT в славянских заимствованиях венгерского языка. Опыт нового подхода к классификации*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 58, s. 115–137.
- MELICH J., 1910, *A magyar nyelv szláv jövevényei*, „Magyar Nyelv” VI, s. 289–299, 337–344, 395–401, 443–447.
- MIKLOSICH F., 1856, *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*, Wien.
- MUNKÁCSI B., 1887, *A magyar–szláv ethnikai érintkezés kezdetei*, „Ethnographia” 8, s. 1–30.
- RICHARDS O.R., 2003, *The Pannonian Slavic dialect of the common Slavic Proto-Language: The view from Old Hungarian*, „UCLA Indo-European Studies”, t. 2, Los Angeles.

- ROT A.M., 1973, *Венгерско-восточнославянские языковые контакты*, Budapest.
- STACHOWSKI M., 2009, *Eugen Helimskis Materialien zur Erforschung der ältesten slawisch-ungarischen Sprachkontakte*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 14, s. 35–107.
- STIEBER Z., 1969, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia*, Warszawa.
- TESZ: BENKŐ L. (red.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, t. 1–3, Budapest 1967–1976.
- ÚMTSZ: B. LŐRINCZY É. (red.), *Új magyar tájszótár*, t. 1–5, Budapest 1979–2010.
- ZOLTÁN A., 1996, *A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai*, „Életünk” 34, s. 634–648.
- ZOLTÁN A., 2013, *Славянские диалекты Карпатского бассейна во время прихода венгров (IX в.)*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 58, s. 209–218.
- ZOLTÁN A., 2015, *Византийская миссия у венгров в X в.: Вопрос о славянском языковом посредничестве*, [w:] A.-E. Tahiaos (red.), *Cyril and Methodius: Byzantium and the world of the Slavs*, Thessaloniki, s. 658–663.

Traces of old Bulgarian dialects in north-eastern Hungary

Summary

The paper presents the oldest Slavic borrowings in Hungarian together with a reconstruction of the Slavic dialectal landscape of the Carpathian Basin at the time when Hungarian tribes arrived there at the end of the 9th century. According to some phonetic criteria, it seems that Hungarians found two main Slavic dialects in their new homeland: Pannonian Slavic with mixed West and South Slavic features, and Bulgarian Slavic. The dialects of the Bulgarian type might be attributed to today's north-eastern Hungary and the neighboring districts of Slovakia.